

УДК 371

С. О. ЛУК'ЯНОВА

аспірант
Класичний приватний університет

ТРАДИЦІЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ: ОБҐРУНТУВАННЯ МЕЖ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано й систематизовано погляди українських та російських дослідників щодо цінності виховання дітей у сім'ї на традиціях народної культури, що вплинули на свідомість педагогічної спільноти. Історико-педагогічна думка – це система народних знань і вмінь у вихованні дітей, яка нерозривно пов'язана з національною духовністю. Запропоновано виділити верхні й нижні межі дослідження на підставі аналізу провідних праць науковців.

Ключові слова: народна педагогіка, діти дошкільного віку, виховання, фольклор, народна самосвідомість.

Термін “народність” К. Д. Ушинський визначає як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу, що коріниться, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу.

Народним засобам виховання підростаючого покоління присвячені праці В. Сухомлинського. Педагогічні погляди народу ґрунтовно дослідили О. Вишневський, О. Духнович, О. Измайлов, Т. Мацейків, М. Стельмахович, Є. Сявавко.

На вихованні дітей відповідно до принципів культуровідповідності наголошували Г. Ващенко, Г. Волков, Я. Коменський, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський. У старшому дошкільному віці, як доведено в дослідженнях з проблем народознавства Л. Артемової, А. Богуш, О. Денисюк, О. Кириченко, Н. Лисенко, Т. Поніманської, Н. Рогальської, формуються також почуття любові до рідного краю, відчуття зв'язку зі своїм родом і народом, закладаються основи менталітету. Теоретичні й методичні аспекти народознавчої роботи з дітьми дошкільного віку відображено в працях О. Барбаш, Н. Лисенко, Т. Науменко, Л. Фесенко, О. Яницької та ін. Зокрема, ученими доведено ефективність використання у вихованні дітей народних традицій, відображених у малих формах українського фольклору (С. Нікітчина, К. Плівачук, Л. Степаненко, С. Стефанюк), рухливих іграх (О. Дубограй, Н. Луцан, А. Цьось), народних святах (Н. Кирста, Є. Сявавко) тощо.

Мета статті полягає в обґрунтуванні меж дослідження: друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст. – на підставі аналізу провідних праць, які визначили розвиток історико-педагогічної думки в освітньому середовищі та вплинули на суспільну свідомість педагогічної спільноти

щодо розуміння сутності виховання дітей дошкільного віку в сім'ї на традиціях народної культури.

Аналіз літературних надбань свідчить, що значний внесок у розвиток історико-педагогічної думки зробили українські та російські письменники, науковці, громадські діячі, які зберегли джерела народної мудрості, де відображені й народні педагогічні погляди минулих часів.

Нижче охарактеризуємо педагогічні погляди письменників, педагогів, громадських діячів на українську народну педагогіку, звичаї й культуру, що оформлено як розвиток історико-педагогічної думки.

Борець за *народну культуру та освіту*, який надавав особливого значення вихованню дітей, зокрема дітей раннього віку, був *Тарас Григорович Шевченко*. Він написав для дітей і про дітей ряд чудових творів, що відзначаються глибоким проникненням у дитячу душу, знанням особливостей дитячого сприймання в ранньому віці. У “Листі до Бр. Залеського” він писав: “Я так люблю дітей, що не надивився б на несхибний відбиток ангела” [18, с. 217]. З “Листа до А. Козачковського” (1853 р.) ми дізнаємося: “...миле, чудове дитя, а все, що чудове в природі ... в’ється біля нашого серця”. З повісті “Близнята” (1856 р.): “...дитинство, проведене на лоні божественної природи і на лоні люблячої чудової матері і християнина батька, що такі чудові враження нездоланною стіною стануть навколо людини і захистять її на шляху життя від усіх мерзот мінливого світу... Приказка справедливо гласить: Який з колосочки, такий в могилку... Подивимося, в якій мірі можна вірити цій незаперечній істині”.

Відомий дослідник О. Конинський як “шевченкознавець” пише так: “Шевченкові спонукання завжди були чистими, високо благородними, він ніколи не відвертався від народу, від його темноти і злидарства, а навпаки, завжди любив народ, завжди тужив і страждав з народом, з його тугою і його стражданнями. Шевченко, і се його величезна заслуга віковична, і нас, людей інтелігентних, повернув лицем до народу і примусив нас любити народ незрадливо” [9].

Український культурний діяч, письменник і педагог *Духнович Олександр Васильович* виступав за створення шкіл для народу з викладанням рідною мовою. Метою виховання вважав формування моральної особистості, здатної виконати обов’язки громадянина й патріота, що відображено у працях: “Книжица читальная для начинающих” (1847 р.), “Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских” (1857 р.) тощо [15].

Сучасна дослідниця фольклору О. Івановська відкриває нову персоналію в науці – *Ганну Барвинок (О. Куліш)*, першу українську письменницю та фольклористку, яка зробила чималий внесок у дослідження української етнопедагогіки. Сповідуючи прогресивне гасло своєї доби “стати обличчям до народу”, на громадських засадах вона поширювала освіту серед селянства [5].

Лікар, просвітник і педагог, попечитель Одеського, пізніше Київського навчальних округів *Пирогов Микола Іванович* є автором духовно-

моральної концепції, в основу якої покладено моральні цінності, на засадах яких визначали *завдання й зміст виховання національної самосвідомості*, мету та зміст освіти. Дидактику й методику виховання підростаючого покоління відображено в праці “Питання життя” (1856 р.) [11].

Дослідник Н. Горбатюк зазначає, що педагогічні погляди К. Ушинського на ідею народності у вихованні є дуже продуктивними, тому що спираються на видатні педагогічні ідеї минулого [3]. Педагог К. Ушинський зазначав, що виховання досягне мети, якщо буде сприяти розвитку *народної самосвідомості*, а значить, принцип народності у вихованні є похідним від ідеї народності, єдиним джерелом життя народу в історії, а “народ без народності – тіло без душі”. Він вірив у здібності народу, його творчі сили та вважав, що народність живуча в тілі людини, і виховання повинно бути народним: “Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ”.

Український культурний діяч, священик, перший збирач і дослідник української народної іграшки дослідив дитячі ігри, звичаї й вірування народу, про що свідчать його основні праці: “Дитячі забавки та ігри усякі” (1904 р.), “Дитина у звичаях і віруваннях українського народу” (1906 р.) [7].

Послідовником К. Ушинського був *Лубенець Тимофій Григорович* (1855–1936). Його основні праці: “Педагогічні бесіди”, дослідження “Про наочне викладання”, книга для читання в початковій школі “Зернятко”, український буквар “ГраMATка”. Як зауважує дослідник А. Ігнатуша, педагог вважав, що українську мову варто вивчати за народними творами, бо вони є мудрими, за змістом повчальними для життя, а мова в них мелодійна, багата, яскрава, а в народних казках є багато методичного матеріалу, наприклад, прислів'я, приказки, який можна використовувати при навчанні й вихованні дітей [6].

Український педагог і культурний діяч, голова Товариства народних дитячих садків міста Києва *Лубенець Наталія Дмитрівна* була засновником і редактором журналу “Дошкольное воспитание”, який виходив у Києві в 1911–1917 рр., прекрасний лектор Фребелівського педагогічного інституту, член Колегії дошкільного виховання при Департаменті народної освіти у 1918–1919 рр. Основна її праця – “Фребель і Монтессорі” (1915 р.) [8].

Українська громадська, культурно-освітницька діячка й педагог, автор *першої концепції національного дошкільного виховання*, засновниця першого українського дитячого садка в Києві (1871), викладач Київського Фребелівського інституту *Русова (Ліндфорс) Софія Федорівна* відобразила систему своїх поглядів в основних працях: “Дошкільне виховання” (1918 р.), “В дитячому садку” (1919 р.), “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924 р.), “Нові методи дошкільного виховання” (1927 р.), “Мої спомини” (1937 р.) [12].

У 50-х рр. минулого століття великий педагог В. Сухомлинський у працях “Батьківська педагогіка”, “Як виховувати справжню людину”, “Листи до сина”, “Листи до дочки” осмислює взаємозв'язки родини й школи в контексті майбутнього. Згідно з його теорією, у новій системі *родино-шкільного виховання* батьки повинні стати активними помічниками вчи-

телів. Зв'язок між батьками й школою спирається на *народне підґрунтя*: народні бувальщини, легенди, оповіді як набутки етнічних засад виховання. Цінності народ відтворює й розвиває через мову, літературу, фольклор звичаї та традиції [6].

Таким чином, аналіз літературних джерел видатних українських персоналій (М. Грушевський, О. Духнович, Т. Лубенець, Н. Лубенець, М. Пирогов, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Т. Шевченко) та їх провідних ідей, які заклали основу народної педагогіки, свідчить про поступовий розвиток в Україні історико-педагогічної думки в другій половині XIX ст. – першій половині XX ст.

Історико-педагогічна думка поступово була оформлена як система народних знань і вмінь у справі виховання дітей та нерозривно була пов'язана з національною духовністю. Українські письменники, учені, громадські діячі зберегли джерела народної мудрості, народні педагогічні погляди на дитину та її виховання на підставі народних традицій і завжди звертали увагу на вікові надбання народної педагогіки, до яких належить мова народу, усна народна творчість, різні види мистецтва: пісенне, музичне, декоративно-прикладне, національні традиції, звичаї, обряди, народні ігри, іграшки, сімейно-побутова культура.

Отже, у другій половині XIX ст. галузь виховання збагатилася новими термінами, такими як “народна педагогія”, “народна педагогіка”, що надає змогу під іншим кутом формулювати завдання й зміст виховання національної свідомості підростаючого покоління, обґрунтувати Першу концепцію національного дошкільного виховання, засновану на поєднанні ідей народної педагогіки й сучасних досліджень у галузі психології та педагогіки про закономірності розвитку дитини.

Масове відкриття дошкільних закладів, публікацій у профільному журналі “Дошкольное воспитание” щодо використання народної педагогіки у вихованні дітей, створення системи суспільного виховання характеризує закінчення другої половини XX ст.

Проаналізуємо праці відомих науковців, педагогів, діячів, які творили на теренах Росії та вплинули на розвиток історико-педагогічної думки в досліджуваний період.

Літературний критик, письменник *Белінський Віссаріон Григорович* обґрунтував *принцип народності* у вихованні, під яким розумів урахування у виховному процесі особливостей *свого народу*. У працях В. Белінського відображено питання виховання дітей раннього віку, він закликав орієнтуватися на характерні риси дітей: близькість до природи, потяг до гри, безпосередність, схильність до фантазії; наголошував на провідній ролі виховання в розвитку дошкільників. “*Дитячі казки дідуся Іриня*” (1840 р.) відображають основні думки публіциста. “Виховання – велика справа: ним вирішується доля людини” [1, с. 204].

Учениця й послідовниця К. Ушинського педагог *Водовозова Єлизавета Миколаївна* розробила теоретичні засоби виховання й розвитку дітей

дошкільного віку. В основу своїх педагогічних поглядів поклала ідею народності. Найповніше втілення педагогічні погляди Є. Водовозової знайшли в її праці “Розумовий і моральний розвиток дітей від першого вияву свідомості до шкільного віку” (1871 р.), яка перевидана сім разів, останнє видання було здійснено у 1913 р. [2, с. 169].

Організатором дитячого садка (1866 р.) і видавцем першого журналу з питань дошкільного виховання (“Детский сад”) була *Симонович Аделаїда Семенівна*, яка зробила значний внесок у розвиток ідеї народності, загалом дошкільної педагогіки. Вона була фундатором теоретичних основ освітньо-виховної роботи з дітьми дошкільного віку на засадах природи та послідовницею Фридриха Фребеля [17]. У практичному керівництві для дитячих садівниць “Дитячий садок” (1907 р.) дослідниця звертає увагу, що “...дитя – маг і чародій, у своїх фантастичних іграх воно виявляє не тільки фантазію, а й переживання древнього язичницького світогляду, старовинних звичаїв, воєн, словом, давно минулу епоху первісного суспільства” [13, с. 150]; “дитя любить тварин, квіти і каміння; воно відчуває свою єдність зі всією іншою природою” [13, с. 151].

Російський педагог і діяч дошкільної освіти є *Шлегер Луїза Карлівна* керувала першим народним дитячим садком у Москві. Вона досліджувала питання розвитку дошкільника, роль вихователя в становленні *вільної самостійної особистості*, що відображено в її основних працях: “Матеріали для бесід з маленькими дітьми” (1914, 1923 рр.), “Практична робота в дитячому садку” (1915, 1923 рр.) тощо [19].

Дослідниця *Фльоріна Євгенія Олександрівна* – російський педагог, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН СРСР довгий час працювала над проблемою естетичного виховання дітей засобами мистецтва, зображувальної діяльності, художнього слова, гри, була редактором навчального посібника “Дошкільна педагогіка” (1946). Основні її праці: “Дитячий малюнок” (1924 р.), “Живе слово у дошкільних закладах” (1933 р.), “Естетичне виховання дошкільника” (1961 р.), “Гра та іграшка” (1973 р.) [16].

Російський педагог, лікар, академік АПН РСФСР, автор праць з дошкільної освіти *Аркін Юхим Аронович* (1873–1948) протягом багатьох років працював над питаннями педагогічної освіти батьків, про що свідчать його праці: “Бесіди про виховання” (1945 р.), “Дитина у дошкільні роки” (1948 р.), “Батькам про виховання дітей” (1957 р.) тощо [4].

Російський педагог, доктор педагогічних наук *Усова Олександра Платонівна* розробляла проблему дитячої гри, використання народної творчості в дошкільному закладі, що відображено в працях: “Гра та іграшка” (1940 р.), “Навчання в дитячому садку” (1961 р.), “Усна народна творчість у дитячому садку” (1972 р.), “Роль гри у вихованні дітей” (1976 р.) [14].

У другій половині XIX ст. науковці обґрунтували принцип народності у вихованні, а отже, урахування особливостей свого народу у виховному процесі дітей (В. Белінський, 1840 р.); набули розвитку ідеї народності

шляхом використання рідної мови у вихованні дошкільників (Є. Водовозова, 1871 р.), по-новому осмислено ідею народності у вихованні через вплив рідної природи й формування краєзнавчих знань про живу та неживу природу (А. Симонович, 1907 р.); на новий рівень вийшло розуміння розвитку дитини як вільної самостійної особистості, яка виховується в суспільних умовах дитячого садку (Л. Шлегер, 1914 р.); створено систему естетичного виховання дітей, яка містить, зокрема, засоби народного мистецтва (Є. Фльоріна, 1924 р.); розробляється система питань педагогічної освіти (Є. Аркін, 1945 р.); використання народної творчості в роботі з дітьми в дошкільних закладах (О. Усова, 1972 р.).

Висновки. Таким чином, на підставі аналізу українських та російських праць, поглядів учених і педагогів ми визначаємо, що *нижня межа* дослідження – друга половина XIX ст. (1850-ті рр.) – характеризується накопиченням знань про окремі народні явища, збиранням і систематизацією народного досвіду; поглибленням знань про етнічне коріння явищ, які виявляються в побуті, культурі, поведінці й загалом у ментальності окремого народу, знання про сутність етнічної спільноти та умов її існування; творенням інституційних історико-теоретичних засад народної педагогіки на позиціях народномовності, природовідповідності й культуровідповідності, а також розгортанням ідеї народності у вихованні дітей (О. Духнович, М. Грушевський, Т. Лубенець, С. Русова, К. Ушинський, Ю. Федькович, Т. Шевченко), використанням емпіричного досвіду нацменшин у вихованні підростаючого покоління, розробкою шляхів його впровадження у відповідних історико-педагогічних умовах та збереження досвіду в народних традиціях, де “народність” спирається на історичні, етногеографічні, етнопедагогічні, антропологічні засади, відображає національну самобутність народу та його риси характеру.

Верхня хронологічна межа – перша половина XX ст. (до 1950-х рр. XX ст.) – обґрунтована на підставі праць М. Грушевського, Н. Лубенець, С. Русової, В. Сухомлинського й зумовлена вдосконаленням історико-теоретичних основ народної педагогіки, систематизацією національних знань, соціальних норм, цінностей, етнодосвіду дорослих з виховання дітей; взаємодією етнопедагогіки з народною педагогікою, історією педагогіки, дошкільною педагогікою, історією дошкільної педагогіки на принципах природовідповідності, культуровідповідності, народності, що забезпечує органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом і духовну єдність поколінь у контексті етнічного ренесансу.

Список використаної літератури

1. Белінський В. Г. Дитячі казки дідуся Іриня / В. Г. Белінський // Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упор. і автори вступних нарисів З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 201–205.

2. Водовозова Є. М. Розумове і моральне виховання дітей від першого вияву свідомості до шкільного віку / Є. М. Водовозова // Історія дошкільної педагогіки : хрес-

томатія / упор. і автори вступних нарисів З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 169–168.

3. Горбатюк Н. М. Народність як принцип виховання у педагогічній науці другої половини XIX–XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. М. Горбатюк. – Кіровоград, 2009. – 20 с.

4. Гранкин А. Ю. О семейном воспитании / А. Ю. Гранкин, Е. А. Аркин // Педагогика. – 2004. – № 6. – С. 80–84.

5. Івановська О. П. Український, фольклор як функціонально-образна система суб'єктності : монографія / О. П. Івановська. – Київ : ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2005. – 227 с.

6. Ігнатуша А. Освітня й педагогічна діяльність Т. Лубенця [Електронний ресурс] / А. Ігнатуша. – Режим доступу: <http://istorpedagoglpk.blogspot.com/2014/12/104.html>.

7. Кукса Н. В. Постать Марка Федоровича Грушевського у становленні дитячої етнографії та української автокефальної православної церкви / Н. В. Кукса // Черкащина в контексті історії України. – Черкаси, 2004. – С. 387–395.

8. Куліш Т. І. Проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877–1943 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. І. Куліш. – Київ, 2006. – 20 с.

9. Мисюра О. О. Олександр Конинський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. О. Мисюра. – Чернігів, 2005. – 20 с.

10. Мисюра О. О. О. Конинський – засновник шевченкознавства / О. Мисюра // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 112–121.

11. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – Москва, 1985. – 496 с.

12. Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856–1940) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. М. Пінчук. – Київ, 1994.

13. Симонович А. С. Дитячий садок / А. С. Симонович // Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упор. і автори вступних нарисів З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 150–168.

14. Усова А. П. Обучение в детском саду / А. П. Усова ; под ред. А. В. Запорожца. – 3-е изд., испр. – Москва : Просвещение, 1981. – 176 с.

15. Федака Д. М. Олександр Духнович: сходинки у безсмертя / Д. М. Федака. – Ужгород : ТИМРАНИ, 2013. – 132 с.

16. Фльоріна Є. О. Розмовне мовлення в дитячому садку. Бесіда в дитячому садку. Розповідання в дошкільній практиці / Є. О. Фльоріна // Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія / упор. А. М. Богуш. – Київ, 1999. – Ч. 2. – С. 40–50.

17. Фребель Ф. Детский сад / Ф. Фребель // История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматія : учеб. пособ. для студ. пед. инстит. по спец “Дошкольная педагогика и психология” ; сост. Н. Б. Мчелидзе и др. – 2-е изд., доп. – Москва : Просвещение, 1986. – С. 207–240.

18. Шевченко Т. Г. З листа до Бр. Залеського / Т. Г. Шевченко // Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упор. і автори вступних нарисів З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 217.

19. Шлегер Л. К. Практична робота в дитячому садку / Л. К. Шлегер // Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упор. і автори вступних нарисів З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 179–184.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2016.

Лук'янова С. О. Традиции народной культуры как основы семейного воспитания детей: обоснование пределов исследования

В статье проанализированы и систематизированы взгляды украинских и русских исследователей относительно ценности воспитания детей в семье на традициях народной культуры, которые повлияли на сознание педагогического сообщества. Историко-педагогическая мысль – это система народных знаний и умений в воспитании детей неразрывно связанная с национальной духовностью. Предложено выделить верхние и нижние границы исследования на основании анализа ведущих работ исследователей.

Ключевые слова: народная педагогика, дети дошкольного возраста, воспитание, фольклор, народное самосознание.

Lukyanova S. The Traditions of Folk Culture as the Foundation of Upbringing Children in Family: Justification of the Study Limits

The article analyzes the views of the Ukrainian and Russian researchers, who looked at the value of education of children in the family tradition of folk culture and the impact on the public consciousness the education community. Particular attention is paid to the idea of nationality in upbringing children, because it relies on outstanding pedagogical ideas of the past. The author found that the principle of nationality in upbringing is derived from the idea of nationality. It has been proven that in the second half of the nineteenth century industry education enriched with new terms and allows a different angle perspective to formulate objectives and content of education of national consciousness of the younger generation. Studying literature famous Ukrainian personalities as M. Hrushevsky, A. Dukhnovych, T. Lubenets, N. Lubenets, M. Pirogov, S. Rusova, K. Ushinsky, V. Sukhomlinsky, Shevchenko and others, the author proves that they laid the foundation of folk pedagogy. Their ideas took place the development of historical and pedagogical thought in the second half of the 19th century the first half of the 20th century in Ukraine. Historical and pedagogical ideas gradually was framed as a system of people's knowledge and skills in upbringing children.

Special attention is paid to labor of famous scientists, educators, artists who worked on the territory of Russia and influenced the development of historical and educational thought. The idea of nationalism was highlighted in the works of Russian leaders: V. Belinsky, E. Vodovozova, A. Simonovich, L. Shleher, E. Florina, E. Arkin, O. Usova, etc.

History and pedagogical thought is a system of people's knowledge and skills in upbringing children and it is inextricably linked to the national spirituality. The author notes that the formation of national consciousness and dignity, love of homeland, family, people is the main goal of national education. On the basis of research by the author proposed to allocate the upper and lower limits of research based on an analysis of existing work.

Key words: folk pedagogy, pre-school children, upbringing, folklore, folk consciousness.